

ELGER HEERE

In de klapper op de verzameling oude kaarten in de Universiteitsbibliotheek Utrecht treft men onder het signatuur ‘Kaart: *VIII*.B.k.7’ een eenvoudig, handgetekend, kaartje. De klapper geeft als omschrijving onder andere: ‘Landerijen bij Rijnsburg onder “Oostgeest”, geteekend door J. Psz Dou, landmeter. Met zegel (van Holland?), 1624’. Op de kaart staan vijf percelen afgebeeld. Een dergelijke kaart roept vragen op. Wat is het voor kaart, wie heeft de kaart gemaakt en waarom? En waar ligt eigenlijk het afgebeelde gebied? In deze bijdrage zal op deze vragen worden ingegaan. Eerst wordt gekeken naar wat er eigenlijk allemaal op de kaart te zien is. Vervolgens wordt ingegaan op de lokalisatie van de afgebeelde percelen, de maker van de kaart en wordt onderzocht waarom deze is gemaakt.

De kaart heeft de afmetingen 47 x 30 centimeter (afbeelding 1). Het betreft een manuscriptkaart op perkament. Manuscriptkaarten zoals deze zijn tamelijk standaard opgebouwd.

Het eerste dat opvalt is de kompasroos, die bijna groter is afgebeeld dan de percelen zelf. Kompasrozen op manuscriptkaarten zijn vaak een visitekaartje van de landmeter, die de kaart met de kompasroos vervaardigd heeft. Vaak is het mogelijk om de maker van een kaart te herkennen aan de kompasroos.

Een tweede element, dat op vrijwel alle manuscriptkaarten staat, is de schaal aanduiding. Hier gebeurt dat op twee manieren: door een schaalpasser en een schaalstok. De afstand tussen de poten van de passer is in werkelijkheid vijftien Rijnlandse roeden. De lengte van de schaalstok bedraagt 9,5 centimeter, welke overeenkomt met 25 Rijnlandse roeden in werkelijkheid. De schaal van de kaart kan hieruit worden berekend op ongeveer 1:1000. De eenheid waarin de kaart gemeten is en waarmee de schaal dus is aangegeven, is de roede. In de zeventiende eeuw werden er echter diverse roeden gebruikt. De juiste maat is afhankelijk van het gebied waarin de landmeter actief

was. Omdat het op deze kaart afgebeelde gebied in Oegstgeest ligt, betreft het hier Rijnlandse roeden. De roede was trouwens zowel een lengte als een oppervlaktemaat. Tabel 1 laat een aantal van de belangrijkste roeden zien met hun lengte en oppervlakte omgerekend naar het metrieke stelsel.

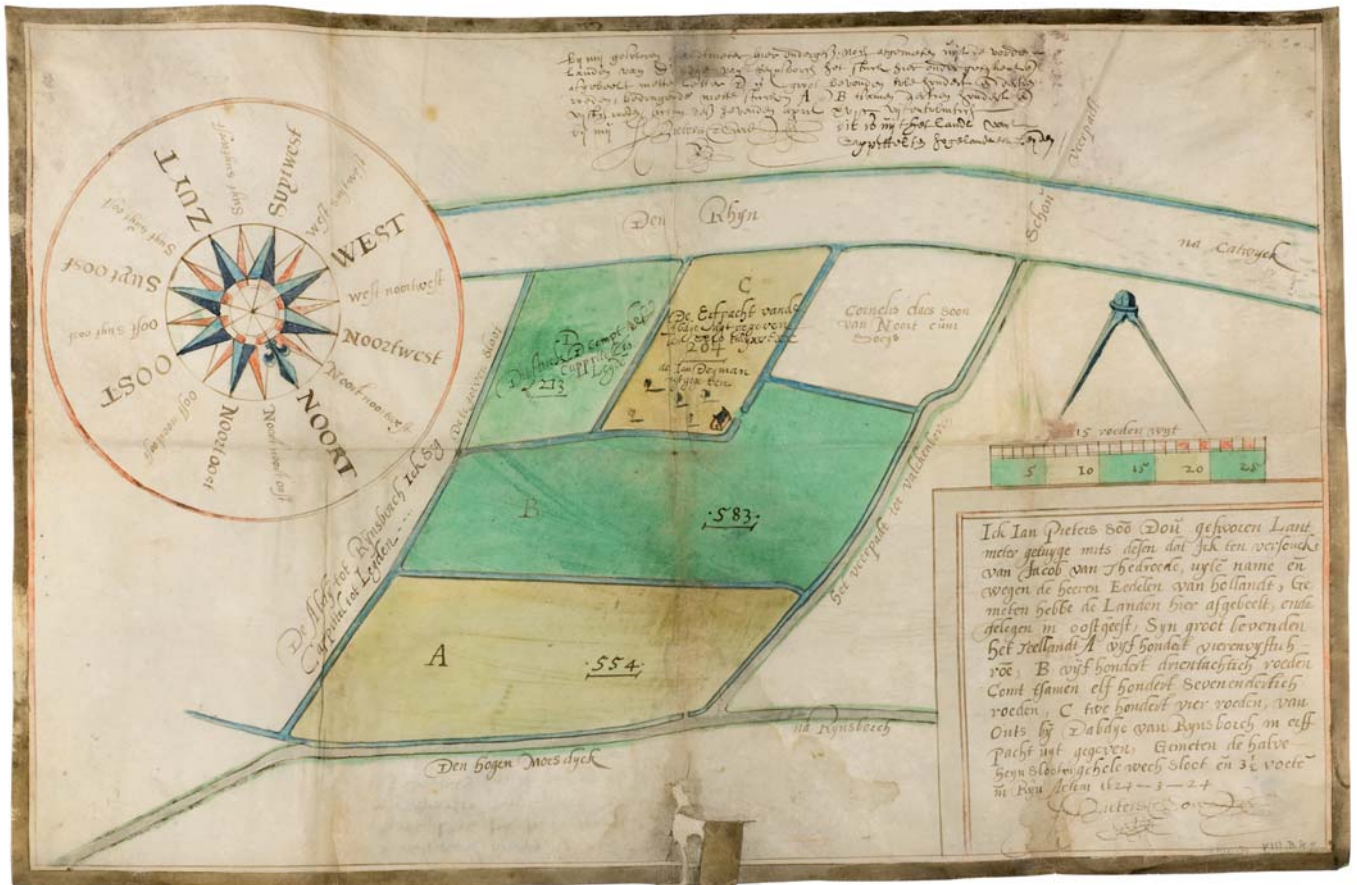
Verder staat er een aantal teksten op de kaart. In de rechter benedenhoek staat de verklaring van de landmeter. Deze verklaring begint met ‘Ick Ian Pieters soon Dou gesworen Lantmeter, [...]’. Landmeters moesten beëdigd of geadmitteerd worden, voordat ze als landmeter aan het werk mochten. Dat gebeurde bijvoorbeeld voor het Hof van Holland. De tekst vertelt de lezer ook de grootte van de opgemeten percelen: het teelland A is 554 roeden en B 583 roeden. Deze groottes staan ook in de percelen zelf vermeld, evenals de letter waarnaar in de verklaring verwezen wordt. Ook de manier waarop de percelen zijn gemeten wordt duidelijk uit de landmetersverklaring. Dou zegt hierover: ‘Gemeten de halve heynsloot [dit zijn de grenssloten tussen de percelen] en gehele wech sloot ende 3¹/₂ voeten inde Rijn’.

Er staan tevens teksten boven de kaart en op de achterzijde. Deze verwijzen naar het gebruik van de kaart als registratie van pachters. Hier wordt later op teruggekomen.

Het laatste opvallende aspect is het zegel dat aan de kaart zit (afbeelding 2). Te zien is een leeuw, die in zijn ene klauw een zwaard vasthoudt en in zijn andere een wapenschild met twee sleutels: het wapen van de stad Leiden. Dit zegel is niet, zoals de beschrijving in de klapper aangeeft van Holland, maar van de stad Leiden. Het is gebruikt tussen 1587 en 1694.

Tabel 1 ►
Omrekening van een aantal lokale roeden naar het metrieke stelsel.

Naam	Lengte (in m)	Oppervlakte (in m ²)
Amsterdamse roede	3,677	13,52
Blooise roede	3,60	12,96
Bossche roede	5,75	33,06
Hondsbossche roede	3,42	11,71
Rijnlandse roede	3,767	14,19

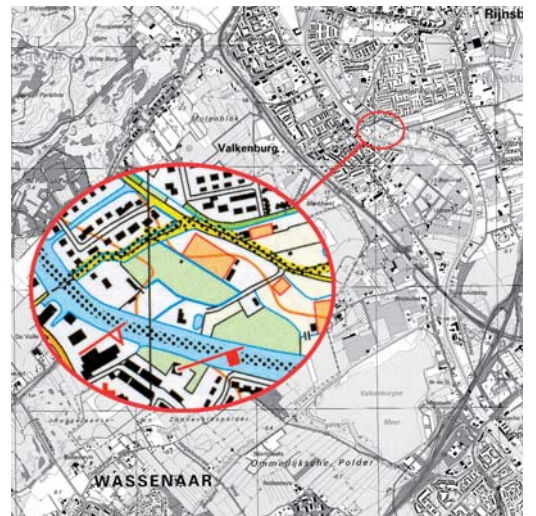

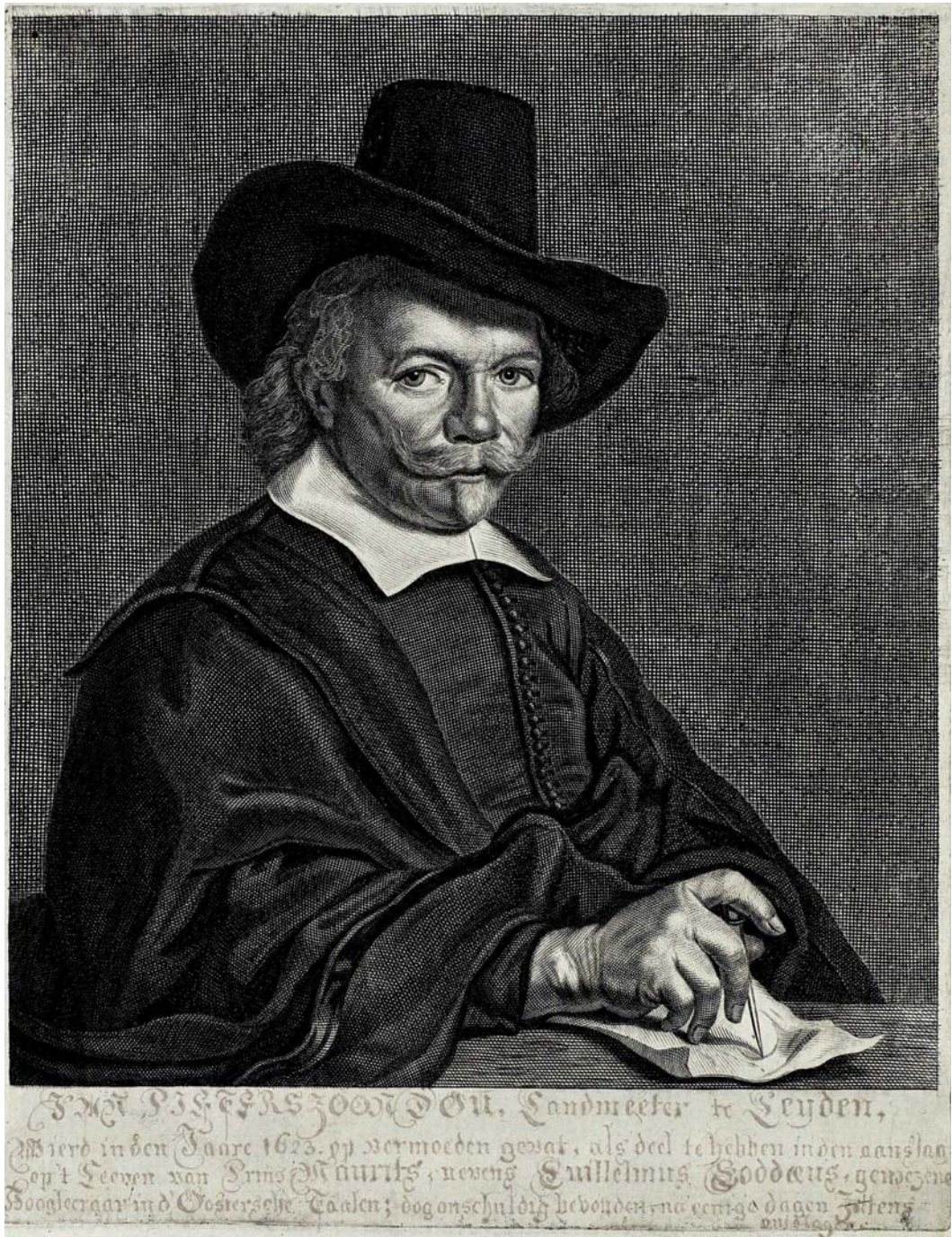
1 ▲
Kaart van de landerijen bij Rijsenburg onder Oegstgeest door Jan Pietersz Dou.

2 ◀
Het zegel aan de kaart.

3 ▶
Locatie van de afgebeelde percelen op de Topografische Kaart 1:25.000 (Copyright © 2006, Dienst voor het kadaster en de openbare registers, Apeldoorn).

4 ►
Portret van Jan Pietersz Dou
door Reinier van Persijn.

Lokalisatie perceel

Op de kaart staan voldoende aanwijzingen om de percelen te kunnen lokaliseren. In de landmeters-verklaring staat dat de landerijen gelegen zijn in Oegstgeest. Het gaat hierbij niet om de plaats, maar om de jurisdictie Oegstgeest. Een aanwijzing die direct opvalt is 'Den Rhyn na Catwyck' (lees: naar Katwijk). De lokalisatie van het gebied wordt verder vereenvoudigd door de geografische namen,

of toponiemen, die op de kaart vermeld staan: 'Den hogen Morschdyck na Rynsborch' en 'het veerpadd tot Valckenborch'. De naam Hoge Morsdijk komt tegenwoordig nog voor (in Leiden), maar dat betreft niet het hier afgebeelde stuk. Dat heet nu de Valkenburgerweg en ligt in het verlengde van de huidige Hoge Morsdijk. Het 'Veerpadd' heet tegenwoordig Valkenburgerveerpadd (afbeelding 3). Het veer bestaat nog steeds!

De maker van de kaart

De vraag wie de kaart heeft gemaakt is gemakkelijk te beantwoorden. De landmetersverklaring is op 24 maart 1624 ondertekend door Jan Pietersz Dou (afbeelding 4).

Jan Pietersz Dou werd in 1573 in Leiden geboren. Het landmetersvak heeft Dou onder andere geleerd van Pieter Bruyns met wie Dou enige stukken land rond de Haarlemmermeer opmat. Dou zou van deze metingen een kaartboek vervaardigen. Daarnaast deed Dou veel aan zelfstudie. In een manuscript met de titel *Den hutspot der geometrya* formuleerde hij probleemstellingen, die hijzelf oploste.

Dou werd op 27 november 1597 geadmitteerd als landmeter door het Hof van Holland, nadat hij een landmeterexamen met succes had afgelegd. In 1605 werd Dou nogmaals benoemd tot gezworen landmeter, ditmaal bij Rijnland. Dit gaf hem de mogelijkheid om losse opdrachten voor dit Hoogheemraadschap uit te voeren. Pas in 1631 trad Dou in dienst van Rijnland.

Jan Pietersz Dou is een zeer productieve landmeter geweest. Een in 1994 gepubliceerd overzicht van door hem vervaardigde kaarten en kaartboeken telt ongeveer 1.150 kaarten, gemaakt tussen 1590 en 1635. Dit aantal zal waarschijnlijk naar boven moeten worden bijgesteld, gelet op de hiaten in deze lijst.

In de zestiende en zeventiende eeuw was het landmetersvak vaak een familiebedrijf. Het vak gaat over van vader op zoon. De familie Dou is daarop geen uitzondering. Jan Jansz (Johannes I) Dou is één van de tien kinderen van Jan Pietersz. Hij wordt in 1635 geadmitteerd als landmeter aan het Hof van Holland. Ook diens zoon, Johannes II, wordt landmeter. Zijn admissiedatum is 1663. Wellicht dat ook diens zoon (dus de achterkleinzoon van Jan Pietersz), Jacob Dou, landmeter was. Maar van hem zijn geen kaarten bekend. Dat geldt ook voor de broer van Jan Pietersz, Herman.

Behalve de praktische uitvoering van de landmeetkunde was Dou ook op theoretisch gebied actief. Zo publiceerde hij in 1600 samen met collega Johannes Sems het boek *Practijck des lantmetens*, gevolgd door *Van het ghebruyck der geometrische instrumenten*. Dit zijn twee van de vroegste lesboeken landmeetkunde in de Nederlandse taal. Ook geldt Jan Pietersz als de uitvinder van de Cirkel van Dou, of de Hollandse Cirkel. Met dit instrument kon men loodlijnen uitzetten, kompasrichtingen bepalen en hoeken meten zowel horizontaal als verticaal, iets waarvoor men voordien meerdere instrumenten nodig had.

Naast de landmeetkunde beoefende Dou nog een aantal andere beroepen. Zo was hij onder meer

‘wijnroeier’ in Leiden. Zijn taak was het meten van de hoeveelheid wijn in de fusten van verkopers om zo het verschuldigde accijns vast te stellen. In 1617 werd Dou gekozen in de vroedschap van de stad Leiden, iets wat hij overigens slechts een jaar volhield. In 1618 werd bijna het volledige stadsbestuur ontslagen wegens steun aan Van Oldenbarneveldt. Na zijn ontslag uit het stadsbestuur begon Dou ook als notaris te werken. Dit ambt zou hij tot 1634 blijven uitoefenen, maar werd nooit zijn hoofdtaak. De combinatie landmeter/notaris was overigens niet ongewoon in de zeventiende eeuw.

Dou werd vanwege zijn mathematische expertise regelmatig gevraagd bij civieltechnische en waterstaatkundige projecten. Zo was hij betrokken bij plannen voor een stadsuitbreiding van Leiden en bij diverse plannen voor de aanleg van kanalen. Dou werd ook gevraagd te adviseren bij de problemen die Leiden had met de verversing van het water in de grachten. Mede door de vervuilde grachten braken er pestepidemieën uit. Jan Pietersz zou zelf uiteindelijk in 1635 juist aan de pest overlijden. Hij werd op 8 augustus van dat jaar begraven in de Pieterskerk in Leiden.

Het doel van de kaart

De reden van vervaardiging van de kaart is lastiger te bepalen. De kaart heeft zeker een rol gespeeld in de administratie van de erfpachters van de afgebeelde percelen. Op de kaart zijn hiervoor enkele aanwijzingen te vinden. Zo is te lezen in perceel C dat dit perceel in erfpacht is gegeven aan Jan Deyman.

De kaart is vervaardigd in opdracht van Jacob van Thetrode. Deze was notaris in Leiden, maar ook secretaris van de Abdij van Rijnsburg. Deze abdij werd gedurende de opstand verwoest en haar bezittingen, waaronder landerijen, vervielen aan het Hof van Holland. De secretaris nam vervolgens het beheer van deze goederen op zich.

Ook de tekst op de achterkant van de kaart wijst op een gebruik bij erfpachtregistratie: ‘Caerte, ende brieff, waer by [... de tekst valt hier weg, op deze plek is het zegel aan de kaart geplakt] blyckt wat ick in erffpacht [...] op erffpachten recht hebben aen [...] 1137 roeden landt, gelegen aen he[t] veer van Valckenburch inde ambachte van Oostgeest’ (afbeelding 5). De kaart was dus in het bezit van de pachter. In het Nationaal Archief in Den Haag bevinden zich stukken, waarbij vergelijkbare kaarten door een soort lus zijn verbonden aan pachtbrieven, waar ook identieke zegels aan zitten. Dit worden transfixes genoemd. Gezien de tekst op de kaart en de uiterlijke kenmerken is het zeker dat ook aan deze kaart

Caerte, sijn brief. Waer by da
 blycke was te tu verpact, en
 op verpactte weg, sijn aen
 1137 roens land, sijn aen
 was by verhouwing te
 aenbarte by verpact...

5 ►
 Tekst op de achterzijde
 van de kaart.

van Dou een pachtbrief heeft gezeten. Omdat er zo'n duidelijke relatie met de grondadministratie is, spreekt men bij dergelijke type kaarten ook wel van prekadastrale kaarten.

Maar er is meer aan de hand. Links van de afgebeelde percelen staan twee opmerkelijke stukjes tekst. Naast perceel D staat 'De te graven sloot'. Daaronder staat te lezen: 'De Abdij tot Rijnsborch Ick seg Cappittel tot Leyden...'. De sloot is nooit gegraven. Dit blijkt uit zowel de luchtfoto (zie nogmaals afbeelding 3), maar ook uit andere kaarten die door Jan Pietersz Dou zijn gemaakt.

In het Regionaal Archief Leiden bevindt zich het kaartboek van de landen van het kapittel van de Hooglandse Kerk, uit 1631. Hierin is een kaart opgenomen van percelen die naast de percelen van de Abdij van Rijnsburg liggen. Wanneer deze kaart naast de kaart die het onderwerp van dit artikel is wordt gelegd, dan blijkt dat perceel D deel uitmaakt van een perceel van de Hooglandse Kerk (iets wat overigens ook in het perceel staat: 'Dit stuck D compt het Cappittel in Leyden'). In de archieven is (nog) niets gevonden over deze kwestie. Wellicht dat de beheerders van de percelen van de Abdij Rijnsburg problemen hadden met afwatering en een extra sloot nodig hadden. Uit deze kaart blijkt dat hiervoor toestemming van het kapittel van de Hooglandse Kerk nodig was. Klaarblijkelijk is deze toestemming nooit gegeven.

Conclusie

De kaart van Dou is niet een op zichzelf staand object. Het heeft deel uitgemaakt van een pachtregistratiesysteem, waarvan de pachtbrief verloren is gegaan. Wellicht is de kaart losgehaald van de pachtbrief om als legger te dienen voor de geplande sloot.

De kaart is een prekadastrale manuscriptkaart, die een aantal kenmerken heeft die algemeen zijn

voor dit kaarttype: een (veel te) grote kompasroos, een schaal aanduiding in (Rijnlandse) roeden en een verklaring van een geadmiteerde landmeter. Deze landmeter is Jan Pietersz Dou. Hij is de eerste in een reeks landmeters uit deze familie. Van zijn kaartproductie is geen definitief overzicht, maar zeker is dat zijn productie enorm is geweest: in ieder geval meer dan 1.150 kaarten! Met de aanwijzingen op de kaart zijn de afgebeelde percelen tamelijk gemakkelijk te lokaliseren. De perceelsvormen zijn in het huidige landschap nog goed te herkennen. Door het combineren van gegevens die op de kaart zelf staan met andere bronnen ontstaat er een heel verhaal achter een schijnbaar eenvoudig kaartje.

Literatuur

Graaf, C. de, 'De verwanten van Jan Pietersz. Dou(w)'.
In: *Gens nostra* 60 (2005) 3 en 6, p. 113-136 en 339-369.

Muller, E. & C.J. Zandvliet, *Admissies van landmeters in Nederland voor 1811: bronnen voor de geschiedenis van de landmeetkunde, en haar toepassing in administratie, architectuur, kartografie en vesting- en waterbouwkunde* (Alphen aan den Rijn, 1987).

Sluijter, R., 'Johannes Dou (1615-1682), Landmeter van Rijnland'. In: *Caert-Thresoor* 16 (1997) 2, p. 37-42.

Storms, M., 'Op ieder particuliere kaart zal een kompas moeten geteikent werden; De kompasroos op prekadastrale kaarten in Nederland'. In: Paula van Gestel-van het Schip & Peter van der Krogt (red.), *Mappae Antiquae; Liber Amicorum Günter Schilder ('t Goy-Houten, 2007)*, p. 373-384.

Versprille, A., 'De zegels en het wapen van Leiden'.

In: E.C.M. Leemans-Prins (red.) *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*. Zuid-Hollandse Studiën XII. ('s-Gravenhage, 1966).

Westra, F., 'Jan Pietersz. Dou (1573-1635). Invloedrijk landmeter van Rijnland'. In: *Caert-Thresoor* 13 (1994) 2, p. 37-42.